

סימן י [לד ע"א]

הקדמה

שנים בערלה (פ"ג מ"ג): "האורג מלא הסיט... משיער הנזיר ופטר חמור בשק - ידלק השק". מקשה הגמרא: "ונבטיל ברובא" - מפני מה אין השיער מתבטל ברוב בשק⁸⁵¹. תירץ רב פפא: "בציפרתא" - מדובר באופן שעשה מהשיער צורת ציפור בשק, ולכן אין השיער בטל. חזרה הגמרא והקשתה על דברי רב פפא מפני מה דינו לשרוף את כל השק ואין אומרים שישלוף את החלק האסור וישרפנו. תירץ ר' ירמיה כי המשנה בערלה הינה לפי שיטת ר' יהודה המתיר לשרוף איסורי הנאה שדינם לקבורה.

ממשיכה הסוגיה:

לשון ראשונה

אמר ליה קא קשיא לן לשלופינהו⁸⁵² ואת מוקמת לה⁸⁵³ כר' יהודה. הכי קאמינא⁸⁵⁴ אם אפשר לשלופינהו מוטב, ואם⁸⁵⁵ לאו אוקמה כר' יהודה דאמר אם רצה להחמיר על עצמו לשרוף את הנקברין רשאי⁸⁵⁶.

לשון שניה

אימור דאמר ר' יהודה בפני עצמו ע"י תערובת מי אמר, תני⁸⁵⁷ אם לא רצה לחלוץ רשאי.

מקורות הלשונות

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס', פירוש קדמון, תוס' בכורות לב סוף ע"ב, יחסי תנאים ואמוראים ערך טבי. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק אות ה [בשטמ"ק א הביא בשם 'כן נמצא בס"י].

⁸⁵¹ לביאור הקושיה עיין בחלק החידושים.

⁸⁵² לשלופינהו. 'לישלופינהו': 20 [בלשון יחיד לנקבה, מתאים ל'ציפרתא'. וכן גורס כת"י זה בכל הסוגיה].

⁸⁵³ ואת מוקמת לה. דפוס. 'ומוקמת לה': פל, 10. 'ומוקמת לה את': 21, רגמ"ה. 'ואת אמרת': מ.

⁸⁵⁴ הכי קאמינא. "אל הכי קאמינא לך": רש"י, מ, וכע"ז ברגמ"ה.

⁸⁵⁵ אם... ואם. "אי... ואי": רש"י, פל, 10 מ. נוסח זה מטעה בכך שהביטוי "אי [-] אם" אפשר" מתדמה לביטוי הנפוץ

"אי [-] אין" אפשר", ואכן מעתיקי רש"י שגו [כנראה] והציגו את הביטוי בראשי תיבות "א"א".

⁸⁵⁶ לשרוף את הנקברין רשאי. 'יחמיר': 21.

⁸⁵⁷ תני. כן הוא בכל עדי הנוסח של רגמ"ה ושטמ"ק, ולא ככתוב ברגמ"ה שבדפוס 'תנא'.

פירוש הלשוניות

מבנה הסוגיה

בכל אחת מן הלשוניות יש שאלה ותשובה, וכן מצאנו במקומות אחרים במסכת שבכל לשון יש שאלה ותשובה – למרות שאין השאלה והתשובה זהים מלשון ללשון. במילים אחרות, שתי הלשוניות זהות זו לזו במבנה הסוגיה ולא בתוכן הסוגיה⁸⁵⁸.

מאידך, אין לשלול אפשרות שהלשון השניה לא באה להחליף את הלשון הראשונה אלא להוסיף עליה, כפי שמצאנו מספר פעמים שהלשון השניה מוסיפה על הלשון הראשונה.

ביאור הלשון הראשונה

הגמרא מקשה על תירוץ של ר' ירמיה⁸⁵⁹, הלא לא יישב כלל את הקושיה 'ולשלפינהו', ומה יושיענו להעמיד את המשנה בערלה כדעת ר' יהודה. מתרצת הגמרא כי ר' ירמיה באמת בא ליישב את קושיית טבי בפתיחת הסוגיה בסתירת המשניות האם דין שער נזיר ופטר חמור לשרפה או לקבורה, ומיישב ר' ירמיה שהמשנה בערלה הינה כדעת ר' יהודה במשנתו.

ומה נענה לקושיית 'ולשלפינהו'? כאן נחלקו המפרשים, ומחלוקתם מושרשת בשלבים הקודמים בסוגייתנו, כיצד לפרש את מהלך הסוגיה עד כאן:

יש אומרים⁸⁶⁰ שסוגייתנו כוללת שני נידונים שונים: הנידון הראשון הינו סתירת המשניות בין משנת תמורה למשנת ערלה, האם דין שיער הנזיר [ופטר חמור] לקבורה או לשריפה. הנידון השני הינו קושיית 'ונבטיל ברובא', אשר הינה קושיה עצמאית על המשנה בערלה הפוסקת 'יישרף השק'⁸⁶¹, ואת המשנה תירץ רב פפא באמרו 'בציפרתא'. כעת, בשעה שמסיקה הגמרא כי דברי ר' ירמיה אינם שייכים לנידון השני של ביאור המשנה בערלה אלא לנידון הראשון של סתירת המשניות, נדרשים אנו להמשיך את מהלך הנידון השני: קושיית 'ונבטיל ברובא', תירץ רב פפא 'בציפרתא', קושיית 'ונשלפינהו', וקושיה זו מיישבת כעת הגמרא באמרה שמדובר באופן שמשום מה אי אפשר לשלוף⁸⁶².

⁸⁵⁸ ר' יואב רוזנטל העירני כי קיימת הקבלה לשונית ועניינית בין השאלה והתשובה שבלשון הראשונה לחברותיהן שבלשון השנייה, וכלשונו:

"קיים דמיון תוכני בבסיס המהלך המשתקף בשתי הלשוניות, כדלהלן:

השאלה - בבסיס השאלה בשתי הלשוניות עומדת הטענה שההעמדה כר' יהודה אינה מתאימה.

התשובה - בבסיס התשובה בשתי הלשוניות עומדת הנחה דומה וטענה דומה:

ההנחה, שעדיף (לפחות לפי הלשון הראשונה) ובודאי אפשר (הלשון השניה) לחלוץ שער נזיר או פטר חמור הארוג בשק.

והטענה, שאם אי אפשר (ללשון הראשונה) או הוא אינו רוצה (ללשון השניה) לחלוץ הוא רשאי שלא לחלוץ. ובמקרה זה עליו לשרוף את השק וכו' יהודה.

בלשון השניה ההנחה אינה מפורשת, אך היא עולה בבירור מתוך הטענה ('אם לא רצה לחלוץ' - מכאן שאם רצה לחלוץ ודאי חולץ). ואף הטענה בשתי המסורות פותחת בלשון דומה: 'ואם לאו' בלשון הראשונה, 'אם לא' בלשון השניה, ומסיימת בלשון זהה: 'רשאי'.

הדמיון הבסיסי בין הלשוניות, עשוי ללמד ששתיהן נובעות ממהלך קדום אחד - מהלך גרעיני צנום ורומז, ש'מולא' ופורש באופן שונה בכל אחת מהלשוניות."

⁸⁵⁹ השאלה מופיעה בשם 'אמר ליה', ואף התשובה מופיעה בגוף ראשון: 'הכי קאמינא' ולא עוד אלא שיש גורסים אף בתשובה 'אמר ליה'. לא ברור כלל מי הם המקשן והתרצן, והפירושים החדשים נבוכו בדבר: בפירוש 'חברותא' נקט שרב נחמן מקשה וטבי [המייצג את ר' ירמיה] מתרץ, בפירוש 'מתיבתא' נקטו שטבי מקשה ור' ירמיה מתרץ, בפירוש 'שוטנשטיין' נקטו שאמורא אלמוני מקשה ור' ירמיה מתרץ.

באמת דחוק לומר שטבי ורב נחמן הינם הדוברים בחלק זה של הסוגיה לאחר שהסוגיה המשיכה הלאה, ובפרט לאחר שהסוגיה המשיכה לדורות הבאים: ר' ירמיה המפורסם הינו דור לאחר רב נחמן, ורב פפא הינו בדור שלאחר ר' ירמיה. מאידך, מתמיה גם לומר שאמורא אלמוני יצוטט כדובר: 'אמר ליה', ועיין בחלק החידושים שנגסה ליישב מעט.

⁸⁶⁰ פשטות הראשונים, וכן פירש בעל משנה ראשונה (ערלה ג ג).

⁸⁶¹ בדפוס וברוב כתבי היד וכן ברגמ"ה ובפירוש קדמון מופיעה השאלה בשם 'אמר ליה', בכת"י וטיקן 120 חסרות התיבות 'אמר ליה'. הנוסח האחרון נח יותר, וכנראה אינו נוסח מקורי אלא הגהה מסברא כדרכו של כת"י זה.

⁸⁶² הר"ש בערלה פירש שיש צפרים רבות ולכן אי אפשר לשלוף, וכן כתב בספר מלאכת חושב כאן. בעל שפת אמת הוסיף על דבריהם שמדובר כאשר לא משתלם לשלוף למען החלק החלק שבין ציפור לציפור. בפירוש 'משנה

לעומת זאת, יש חורזים את כל סוגייתנו למחרוזת אחת ונידון אחד⁸⁶³. הנידון פתח בסתירת המשניות, והמשיך עד תירוצם של רב ששת וריב"ח "כאן בשק כאן בשיער". לתירוץ זה מתייחסת קושיית 'ונבטיל ברובא', ואת דברי רב ששת וריב"ח תירץ רב פפא באמרו 'בציפרתא'. כעת, בשעה שמסיקה הגמרא כי דברי ר' ירמיה אינם מצילים את האוקימתא של רב פפא מקושיית 'ולשלפינהו', ממשיכה הגמרא ומסבירה כי דברי ר' ירמיה באו ליישב את סתירת המשניות באופן חדש. ממילא אין צורך לתירוצו של רב ששת, ואף אין צורך ליישב את האוקימתא של רב פפא שהיוותה המשך לתירוצו של רב ששת.

לשון מסקנת הגמרא הינה: "אם אפשר לשלופינהו - מוטב, ואם לאו - אוקמה כר' יהודה..."⁸⁶⁴, וכוונת התירוץ הינה שהמשנה בערלה עוסקת באופן של 'ואם לאו' - שלא ניתן לשלוף. לדרך הראשונה 'ואם לאו' מתפרש באופן שיש ציפרתא אלא שלא ניתן לשלפה [ראה ביאור בהערה 862]. לדרך השנייה 'ואם לאו' מתפרש באופן פשוט שכלל אין ציפרתא, וממילא לא שייך לשלוף.

ביאור הלשון השנייה

הגמרא מקשה על תירוצו של ר' ירמיה⁸⁶⁴, הלא קולתו של ר' יהודה המתיר לשרוף את הנקברים נאמרה באיסור הנמצא בפני עצמו ולא באיסור המעורב בהיתר. תירצה הגמרא שדין שריפת השק הינו רשות, ואפשר גם לחלוץ את האיסור - "תני אם לא רצה לחלוץ רשאי"⁸⁶⁵.

השאלה אינה ברורה והתשובה אינה מובנת. השאלה אינה ברורה שכן ההגיון הפשוט אומר שקולתו של ר' יהודה תנהג אף באופן שהאיסור מעורב בהיתר, ומדוע נחמיר בדין התערובת יותר מדין האיסור עצמו. התשובה אינה מובנת שכן מה יושיע לומר ששריפת השק הינה רשות, הלא הקושיה הייתה שבתערובת לא מצאנו היתר לשרוף את הכל.

בספר מלאכת חושב ביאר כך: הגמרא הקשתה כיצד מותר לשרוף את כל השק, הלא יכול לשלוף את האיסור ואם אינו עושה כן עובר בבל תשחית. תירצה הגמרא כי אם חס על טרחתו רשאי לשרוף, ואין בכך משום בל תשחית. לביאורו תירוץ הגמרא קצר וסתום והעיקר חסר מן הספר.

שמה נכון לבאר כך: הגמרא הקשתה הלא ר' יהודה דיבר רק באיסור הנמצא בפני עצמו [להתיר לשרוף], ולא באיסור המעורב בהיתר [לחייב לשרוף]⁸⁶⁶. תירצה הגמרא כי אכן דין המשנה לשרוף את השק הינו היתר ולא חיוב. אפשר שכוונת התרצן להמשיך להחזיק בדברי ר' ירמיה המעמיד את המשנה כר' יהודה, ומוסיף התרצן כי דין השריפה הינו היתר ולא חיוב⁸⁶⁷, ואפשר שכוונת התרצן לסוג מתירוצו של ר' ירמיה ולשוב לתירוצו של רב פפא 'בציפורתא', ואת קושיית 'ונשלפינהו' מיישב התרצן באמרו שאכן מותר לשלוף ולקבור, וכוונת המשנה להתיר לשרוף את השק בשלמותו אפילו לדעת חכמים⁸⁶⁸.

ראשונה בערלה שם כתב כי מדובר באופן שאם ישלוף יהרס הבגד, ומוסיף בעל משנה ראשונה כי עובדה זו מקנה חשיבות לחלק האסור ולפיכך אינו בטל [עיינן שם בביאורו המחודש לסוגיה].

⁸⁶³ גר"א כאן ובערלה, וראה כעין זה בשפת אמת כאן.

⁸⁶⁴ בלשון זו השאלה והתשובה מופיעות בסתמא, ויתכן שהן מדברי הגמרא עצמה ולא מדברי האמוראים המוזכרים בסוגיה.

⁸⁶⁵ נראה שהביטוי 'תני' משמש כאן כפירוש ולא כהגהה. למשמעותיו של הביטוי 'תני' ראה בספר שערי התלמוד, מראש אמנה, אותיות קלח-קלט.

⁸⁶⁶ המקשן הבין את דעת ר' ירמיה כפי שהסביר בעל שפת אמת את דעת ר' ירמיה - שלפי ר' יהודה המתיר לשרוף איסור הנמצא בפני עצמו יש חובה לשרוף איסור מעורב [- בשק, שאם יקברהו יש חשש מכשול].

⁸⁶⁷ פירוש זה דחוק, שכן התרצן נקט 'אם לא רצה לחלוץ רשאי', ולא 'אם רצה לשרוף רשאי'.

⁸⁶⁸ הביאור הנוכחי מתיישב רק לדעת המפרשים שקושיית 'ונבטיל ברובא' הינה קושיה על דברי רב ששת, וכך כל הסוגיה עוסקת בעניין אחד, הלא הוא תירוץ סתירת המשניות, ואף רב פפא ור' ירמיה שניהם התייחסו לנושא משותף. אולם לפי האומרים שקושיית 'ונבטיל ברובא' הינה קושיה על המשנה בערלה, הלא כבר הוסבר שיש כאן שני נושאים שונים - סתירת המשניות וקושיית 'ונבטיל ברובא', ורב פפא ור' ירמיה התייחסו כל אחד לנושא נפרד, ובלתי אפשרי לומר שהקושיה על דברי ר' ירמיה תביאנו לשוב לתירוצו של רב פפא.

אף באופן כללי הלשון השנייה מתאימה דווקא לדעה הרואה בסוגייתנו רצף שלם של משא ומתן אחיד, שכן לשון זו אינה תמהה כלל על הקשרם של דברי ר' ירמיה, ומוכח כי הלשון השנייה ראתה כמובן מאליו שדברי ר' ירמיה משמיטים את הבסיס לדברי רב פפא, וזהו שרשור הסוגיה.

נזכיר את אשר הערנו בסעיף 'מבנה הסוגיה' כי קיימת אפשרות שהלשון השנייה באה להוסיף על הלשון הראשונה ולא להחליפה, ונמשיך כעת כי לפי האפשרות הנזכרת פקעה ההוכחה שבפיסקה הקודמת.

בפירוש רגמ"ה ללשון השניה כתב שהתרצן ממשיך להחזיק בשיטת ר' יהודה, ומשמע כפירוש מלאכת חושב' או כפירושנו הראשון. בסמוך נראה כי מפסקי הרמב"ם יש להוכיח כפירושנו השני.

נפקא מינה בין הלשונות

חיוב שריפת שק

במשנה בערלה שנינו כי האורג מלא הסיט משער נזיר ופטר חמור בשק ידלק השק. בלשון הראשונה לא התפרש האם יש כאן חיוב דווקא לשרוף את השק או שמותר גם לקברו, ובעל שפת אמת ביאר כי יש חיוב דווקא לשרוף. בלשון השניה – לפירוש מלאכת חושב ולפירושנו הראשון – מפורש להיפך שדין השריפה הינו היתר ולא חיוב ומותר גם לקבור את השק.

דעת חכמים בדין השק

ר' ירמיה חידש שדין שריפת השק מתבסס רק על שיטת ר' יהודה המתיר לשרוף את הנקברים, ואילו לדעת חכמים יש לקבור את השק. האם הגמרא במסקנתה מקבלת את דברי ר' ירמיה? לפי הלשון הראשונה, וכן לפי הפירושים הראשונים ללשון השניה אין הגמרא דוחה את דברי ר' ירמיה אלא מקבלתם. לפי פירושנו השני ללשון השניה הרי הגמרא דוחה את דברי ר' ירמיה ושבה להעמיד את המשנה כדעת חכמים.

הרמב"ם (פסולי המוקדשין, יט יב) פסק את דין שריפת השק, למרות שבסמוך (הלכה יד) פסק כחכמים ואסר לשרוף את הנקברים. האחרונים תמהו על דבריו, כיצד לא קיבל את דברי ר' ירמיה, ויש שהוזקקו לתרץ שהרמב"ם פסק כאן כירושלמי ולא כבבלי⁸⁶⁹. לפי ביאורנו השני ללשון השניה מתחוויר פסק הרמב"ם, שכן הגמרא עצמה דחתה את דברי ר' ירמיה.

⁸⁶⁹ אפשר לנמק פסק זה בכך שסוגיית הבבלי עמומה וסוגיית הירושלמי ברורה, ולכך העדיף הרמב"ם לפסוק כירושלמי.

סימן יא [לד ע"א]

הקדמה

הגמרא הקשטה סתירה בין הברייתא למשנה האם אפר הקדש אסור או לאו. רמי בר חמא תירץ באופן אחד ורב שמעיה מתרץ באופן נוסף:

לשון שניה

כי תניא ההיא באפר הטעון גניזה.

לשון ראשונה

כי תניא הא מתניתא בתרומת
הדשן⁸⁷⁰ תניא דלעולם אסור.

דתניא ושמו בנחת ושמו כולו ושמו שלא יפזר.

מקורות הלשונות

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, פירוש קדמון. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק א [בשם: 'כן כתוב בס"י].

⁸⁷⁰ הדשן. 'דשן': דפו"ר ותוקן בדפו"ח כבכתבי היד.

פירוש הלשונות

רב שמעיה מתרץ כי הברייתא המחמירה באפר הקדש עוסקת רק באפר מסויים, שעליו נאמר בתורה 'וְשָׂמוּ' (ויקרא ו ג) ונדרש בספרא (צו, פרשה א פרק ב) "ושמו - בנחת, ושמו - כולו, ושמו - שלא יפזר". בלשון הראשונה התפרש כי אפר זה הינו אפר תרומת הדשן שאסור לעולם, ובלשון השניה התפרש כי זהו אפר הטעון גניזה. סוגייתנו נכפלה במסכת פסחים (כז ע"ב) ושם הלשון דומה ללשון השניה: "באותן שטעונין גניזה"⁸⁷¹.

בפשטות אין כאן מחלוקת כלל, אלא אפר תרומת הדשן שאסור לעולם הוא אפר הטעון גניזה, ועליו נאמר 'וְשָׂמוּ' כמפורש בפסוק: "וְהָרִים אֶת הַדָּשָׁן... וְשָׂמוּ". כך אף פירשו רוב הראשונים: רש"י בפסחים, רגמ"ה כאן, רב"ד בהלכות פסולי המוקדשין (פי"ט ה"ג), וכן משמע בתוס' יומא כא ע"א (ד"ה נבלעין). אכן, לרמב"ם יש שיטה מחודשת מאד בענייני תרומת הדשן והוצאת הדשן, והינו לוקח פסוקים והלכות שבפשטות נאמרו כלפי תרומת הדשן ומפרשם כלפי הוצאת הדשן וכן להיפך, כך שאת דין 'וְשָׂמוּ' מסביר הרמב"ם כלפי הוצאת הדשן (תמידין ומוספין סוף פרק ב)⁸⁷². בהתאם לשיטתו, הרמב"ם מסביר אף את סוגייתנו כלפי האפר של הוצאת הדשן, ופוסק שאפר זה אסור ואף יש בו מעילה (פסולי המוקדשין שם, מעילה פ"ב הי"ד)⁸⁷³.

דרכו של הרמב"ם מתיישבת רק בלשון השניה ובלשון הגמרא בפסחים, ולא בדברי הלשון הראשונה הנוקטת בפירוש כי איסור האפר הינו רק באפר של תרומת הדשן.

נפקא מינה בין הלשונות

כאמור, יש נפקא מינה בין הלשונות בכך שרק לפי הלשון השניה יש מקום לדרכו של הרמב"ם בענייני הפוסק כי אפר הוצאת הדשן אסור בהנאה. אפשר להרחיב ולומר כי רק לפי הלשון השניה יש מקום ללכת בדרכו של הרמב"ם בדיני אפר המזבח ולחייב את אפר הוצאת הדשן בדין 'וְשָׂמוּ', ואילו מן הלשון הראשונה עולה בבירור כשיטת החולקים על הרמב"ם וסוברים כי דין 'וְשָׂמוּ' נאמר רק כלפי האפר של תרומת הדשן.

⁸⁷¹ כע"ז בכל כתבי היד שנמצאים כיום בפרידברג, כולל כתבי היד המייצגים מסורת נוסח שונה של פסחים: 'ששון – לונצר' ו'אנלאו'.

⁸⁷² לגבי תרומת הדשן ראה שם הלכה י', ועיין במפרשים שהאריכו לדון בדבריו.

⁸⁷³ נעיר כי לעניין איסור האפר דברי הרמב"ם מוקשים רק מחמת הסבר הגמרא המקשר את האיסור לפסוק 'וְשָׂמוּ', אולם לולי דברי הגמרא היה נקל לומר שכל אפר המזבח אסור בהנאה מחמת הפסוק "וְהוֹצִיא אֶת הַדָּשָׁן אֶל מְחוּץ לַמִּחֲנֶה אֶל מְקוֹם טְהוֹר" (ויקרא ו ד), ומשמע כי יש דין שיהיה האפר במקום מסויים, וממילא אסור בהנאה ושמה אף יש בו מעילה.

במסכת מעילה (פ"ג מ"ד) שנינו כי דשון מזבח הפנימי והמנורה לא נהנין ולא מועלין, ומשמע כי בדשון מזבח החיצון הדין שונה. הדיוק נכון לכולי עלמא: לדעת הראשונים האפר מותר בהנאה ולדעת הרמב"ם יש בו מעילה.